

УДК 377.8:37.036

*Наталія Гатеж,
м. Чернівці*

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ФОРМ І МЕТОДІВ ВИХОВАННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

У статті порушено актуальну проблему сучасної української освітньої системи – виховання естетичної культури учнів загальноосвітнього навчального закладу. Проаналізовано основні форми і методи виховання означеного феномену, їх особливості та доцільність застосування в педагогічній практиці. На основі висновків учених у галузі естетичного виховання учнівської молоді розкрито зміст понять «методи естетичного виховання», «форми естетичного виховання», «естетичне виховання» та «естетична культура». Доведено, що у пошуку

оптимального вирішення проблеми вибору форм і застосування методів виховання слід ураховувати сучасні суспільні реалії та прогнозувати розвиток суспільства.

Ключові слова: *виховний процес, методи виховання, форми виховання, естетичне виховання, естетична культура, естетична оцінка, вчитель образотворчого мистецтва.*

Постановка проблеми. Становлення української держави органічно пов'язане з формуванням і розвитком культури суспільства. Складність культурного розвитку підростаючого покоління полягає в тому, що навколишнє культурне й соціальне середовище не завжди мотивує молодь до освоєння набутого естетичного досвіду, а навпаки, часто сприяє орієнтації на антикультурні цінності. Важливу роль у становленні гармонійно розвиненої особистості відіграє естетична культура суспільства, яка в свою чергу впливає на формування естетичної культури молодого покоління. Загальновідомо, що виховання естетичної культури дитини починається у процесі її соціалізації через традиційні засоби, методи й форми виховання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначимо, що в сучасних умовах проблема естетичного виховання та розвитку особистості, формування її естетичної культури є однією з найважливіших завдань школи. Вказані питання досить широко репрезентовані в працях вітчизняних і зарубіжних педагогів і психологів, серед яких: Д. Джола, Д. Кабалевський, Н. Киященко, Б. Лихачов, А. Макаренко, Н. Пилипенко, І. Ревенко, Г. Сотська, В. Сухомлинський, М. Таборідзе, В. Шацька та інші. Філософсько-естетичні питання порушено в наукових доробках Ю. Борева, І. Гончарова, М. Киященка, В. Ядова; психологічні основи естетичного виховання відображено у фундаментальних працях Б. Ананьєва, Л. Божович, Л. Виготського, І. Кона, Б. Теплова. Дослідники Л. Коваль, В. Передерій, Т. Цвілих, Г. Шевченко, А. Щербо розкривають теорію та методіку естетичного виховання молодого покоління, проблему творчості та пізнавальної активності дітей у процесі естетичного виховання (Б. Коротяєв, В. Левін, В. Моляко, Ю. Петров, П. Підкасистий). У ХХ столітті над проблемами естетичного виховання працювали такі відомі зарубіжні мислителі, як Р. Арнхейм, С. Гесен,

Дж. Д'юї, Т. Манро, Г. Рід та ін. Аналіз науково-педагогічних джерел засвідчує, що питання методів навчання та виховання викликає значний науковий інтерес серед учених (А. Алексюк, С. Архангельський, Ю. Бабанський, В. Краєвський, І. Лернер, М. Махмутов, В. Оконь, В. Паламарчук, М. Скаткін, В. Онищук, А. Хуторської та ін.).

Як бачимо, проблемі естетичного виховання та формування естетичної культури учнівської приділяється належна увага. Але серед численних напрацювань учених питання відповідних форм і методів розкрито частково, що й зумовило вибір теми нашого дослідження.

Метою статті є науково-теоретичне обґрунтування основних форм і методів виховання естетичної культури учнів у професійній діяльності вчителя образотворчого мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Насамперед необхідно вказати, що в нашому дослідженні формування естетичної культури учнів – це цілеспрямований, систематичний, багатогранний процес розвитку їх здатності до повноцінного сприйняття і правильного розуміння прекрасного у мистецтві й навколишній дійсності. Зміст вказаного процесу полягає у виробленні системи естетичних уявлень, поглядів і переконань, забезпеченні переживання задоволення від об'єктів естетичного сприймання. Можемо стверджувати, що характерною рисою естетичної культури є її універсальність – проникнення в усі види творчої діяльності особистості.

Методологічні питання естетичного виховання розкрито у працях І. Зязюна, М. Кагана, М. Киященка, Л. Левчук та ін., де акцентується увага на тому, що метою естетичного виховання є гармонійна особистість, яка розкрила свою сутність. Завдання естетичного виховання – розвиток в учнів творчих здібностей, оригінальності, уникнення шаблонності, вироблення естетичного смаку, знайомство з кращими зразками світової літератури й мистецтва, формування здатності до перетворення світу [2].

Виховний процес, як і все реальне в нашому житті, має зміст і форму. Поняття «форма» (лат. *forma* – вигляд, образ, устрій) означає «зовнішній вигляд». Звідси форма виховання – це зовнішнє виявлення змісту процесу виховання. Проаналізувавши

науково-педагогічні джерела з проблеми дослідження, зазначимо, що існують різні форми організації виховного процесу, кожна з них використовується для реалізації конкретного змісту виховання в певних умовах.

Дослідниця І. Паласевич, вивчаючи питання форм і методів естетичного виховання підлітків у позакласній виховній роботі (друга половина ХХ століття), зазначає, що у вказаний період основними формами виховної роботи були: гуртки (мистецькі та художньої самодіяльності), тематичні вечори, екскурсії до музеїв, години класного керівника, виставки творчих робіт, виставки живопису, тематичні композиції, туристично-красознавча робота, факультативи, диспути. Вчена резюмує, що і в наш час для формування естетичної культури учнів доцільно використовувати такі форми виховної роботи, як вивчення народної творчості, створення різних гуртків, радіопередач, центрів естетичного виховання, організація лекторіїв, диспутів, вікторин [9].

Цінними для розкриття нашого питання, вважаємо напрацювання педагога-митця Я. Мамонтова, який вважав, що педагогічно ефективним засобом утворення мистецького оточення є пізнання особистістю краси в навколишній природі й житті. Головне завдання формування естетичної культури, за Я. Мамонтовим, – навчити людину з дитинства перейматися красою рідної природи, відчувати гармонійну єдність з нею та вносити естетичне у власне життя. За переконанням вченого, вихованню естетичних почуттів, здібностей і смаків особистості сприяє естетичне оформлення навчальних і домашніх приміщень, наочних приладів, книжок та іграшок, яке повинно було відповідати віковим особливостям і потребам дітей. Також педагог акцентував на зовнішньому вигляді вчителя як важливому чиннику у формуванні естетичної культури учнів. Потрібно відзначити головну рису новаторської педагогіки Я. Мамонтова – художньо-дидактичний метод, який він вважав універсальним, широко втілював у практичну діяльність і головну мету його використання вбачав у розвитку цілісної, естетично спрямованої особистості. Методику застосування художньо-дидактичного методу Я. Мамонтова знаходимо у

третьому розділі книги «Сучасні проблеми педагогічної творчості. Ч. 1. Педагог як митець» (1922) [10].

На переконання В. Бутенка, формами позакласної роботи в українській школі, які сприяють пізнанню старшокласниками мистецтва, є: диспути, усні журнали, бесіди та лекції, класні години, тематичні вечори, читацькі конференції, колективне обговорення художніх творів тощо [1, с. 463].

Учений С. Мельничук у праці «Естетичне та трудове виховання молодших школярів» виділяє такі найпоширеніші форми та методи естетичного виховання молодших школярів у позакласній роботі: участь у гуртках художньої самодіяльності, студіях при школах; залучення учнів до участі в художніх конкурсах, олімпіадах, оглядах, виставках, КВК, усних художніх журналах; участь у проведенні дитячих ранків, свят, концертів для батьків тощо; організація шкіл прекрасного, класів під блакитним небом, у природі; організація екскурсій у картинні галереї, музеї, на виставки; перегляд спектаклів, кіно, концертних і фестивальних програм, спеціальних дитячих програм по телебаченню, радіо з наступним їх обговоренням [7, с. 48].

На нашу думку, вищевказані дослідники не ставили за мету здійснити класифікацію, систематизацію або узагальнення організаційних форм естетичного виховання, тому в називному порядку конкретизували найбільш ефективні з них, що набули популярності та значного поширення в педагогічній практиці.

У результаті власних досліджень К. Журба вирізняє форми виховання відповідно до обраних методів виховного впливу: 1) вербальні (інформування, збори, лекції, конференції, усні журнали, радіогазети, круглі столи); 2) практичні (походи, екскурсії, конкурси, ігри); 3) наочні (шкільні музеї, галереї, виставки, тематичні стенди, шкільні газети, бюлетені, кінолекторії).

Далі автор наголошує на необхідності творчого підходу педагога до організації діяльності молодших підлітків і врахуванні того факту, що одні й ті ж самі форми можуть застосовуватися в різних напрямках виховної діяльності. Порівняння дійовості різних форм свідчить, що в педагогічній практиці найбільш ефективними є індивідуальні та мікрогрупові форми завдяки можливості оперативно змінювати педагогічну

тактику за зміни умов [4, с. 265-266].

Більш узагальнювальну класифікацію форм естетичного виховання презентує Г. Корольова, яка виділяє:

1) масові (у масштабах міста, навчального закладу), групові (у межах одного або декількох класів одного рівня навчання) та індивідуальні;

2) складні та прості;

3) за специфікою завдань (сприймання й вивчення естетичних об'єктів дійсності та мистецтва, спрямовані на естетичну творчу діяльність; управління процесом естетичної освіти й виховання; контролю й обліку рівня естетичної вихованості);

4) за особливостями об'єктів естетичного змісту (природи, довкілля, побуту, взаємин людей, трудової діяльності, навчального і позанавчального процесів, різних видів мистецтва, засобів масової комунікації тощо) [5].

Детальніше розглянемо методи формування естетичної культури учнів. Методи виховання – це способи організації спільної діяльності педагогів і учнів, спрямовані на взаємний розвиток, удосконалення особистостей педагогів і формування особистостей учнів відповідно до цілей виховання. Метод виховання визначається цілями і змістом виховання. Суть методів виховання полягає в організації діяльності школярів задля формування певних властивостей особистості відповідно до цілей [3]. З іншого боку, метод виховання визначається як спосіб впливу вихователя на свідомість, волю і поведінку вихованця з метою формування в нього стійких переконань і певних норм поведінки.

Метод (спосіб) досягнення навчально-виховної мети – це певна дія педагога й учнів, за допомогою якої педагог озброює учнів знаннями, навичками і вміннями, формує їхні почуття, інтереси, смаки, переконання [11]. А. Щербо, Д. Джола впевнені, що підґрунтям для естетичних переживань і раціональних естетичних оцінок є сприймання, тому найпершим методом називають безпосереднє ознайомлення з творами мистецтва, спостереження, демонстрування явищ. Дослідники відмічають, якщо учні не вміють аналізувати, синтезувати чи виділяти

головне в предметі, який демонструється, необхідно застосовувати метод словесного пояснення вчителя, яке «вестиме органи чуття слухачів від одних властивостей предмета до інших, вчитиме обмірковувати кожна з них, пов'язувати між собою, щоб поступово розкрився зміст цілого. Внаслідок цього в учнів розвиваються психологічні механізми самостійного осягнення будь-яких естетичних явищ» [11, с. 24].

На наше переконання, найбільш доцільними і оптимальними є методи естетичного виховання, схарактеризовані Б. Лихачовим, який поділив їх на дві групи – методи художнього й морального (педагогічного) впливу. До художніх методів естетичного виховання вчений відносить різні способи первинного сприйняття того чи іншого виду мистецтва. Другу групу методів, що забезпечують естетичний розвиток і виховання особистості, складають методи, пов'язані з аналізом і більш глибоким сприйняттям художніх творів. Третя група – методи організації самостійної художньо-творчої діяльності учнів [6, с. 137].

Заслуговують на увагу думки американського вченого в галузі естетики та психології мистецтва Р. Арнхейма, який у одній із кращих своїх праць «Мистецтво та візуальне сприйняття» пише, що мистецтво є процесом пізнання, а головна небезпека, яка загрожує мистецтву, полягає у втраті здатності до його розуміння. «Ми знехтували подарунком розуміння речей через наші почуття, у результаті чого теоретичне осмислення процесу сприйняття відокремилася від самого сприйняття і наші думки рухаються серед абстракцій. Наші очі перетворилися в простий інструмент вимірювання і впізнавання (ідентифікації) – звідси брак ідей, які можуть бути виражені в образах, а також невміння зрозуміти сенс того, що ми бачимо» [12, с. 1].

Висновки. Підсумовуючи матеріали проаналізованих наукових джерел, висновки науковці у контексті розглянутої проблеми, зауважимо, що виховання естетичної культури учнів загальноосвітньої школи – це складний, багатогранний, цілеспрямований систематичний процес, який має свою специфіку, мету, завдання, критерії та показники сформованості. Досягти високого рівня естетичної вихованості можна лише

завдяки продуманому, доцільному застосуванню відповідних форм і методів.

У перспективі плануємо дослідити особливості та відмінності виховання естетичної культури учнів молодшого та середнього шкільного віку, а також проаналізувати зміст професійної підготовки майбутнього вчителя образотворчого мистецтва до естетико-виховної діяльності.

Список використаної літератури

1. Бутенко В. Г. Педагогічні основи формування у старшокласників естетичного відношення до мистецтва : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.01 «Теорія і історія педагогіки» / Володимир Григорович Бутенко ; Херсонський державний педагогічний інститут ім. Н. К. Крупської. – Херсон, 1992. – 485 с.
2. Виховання естетичної культури школярів : навч. посіб. / І. А. Зязюн, Н. Є. Миропольська, Л. О. Хлебникова та ін. – Київ : ІЗМН, 1998. – 153 с.
3. Деркач Ю. Взаємозв'язки форм і методів естетичного виховання студентів педагогічного коледжу / Юлія Деркач // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2012. – № 5. – С. 185–192.
4. Журба К. О. Сучасні форми і методи виховання культури гідності молодших підлітків як смисложиттєвої цінності / К. О. Журба // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. – 2013. – Вип. 17(1). – С. 264–271.
5. Королева Г. Система эстетической подготовки студентов в высших учебных заведениях / Г. Королева, Г. Петрова. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1989. – 236 с.
6. Лихачов Б. Т. Теория эстетического воспитания школьников : учебн. пособие по спецкурсу для студентов пед. ин-тов. – Москва : Просвещение, 1985. – 176 с.
7. Мельничук С. Г. Естетичне та трудове виховання молодших школярів / С. Г. Мельничук. – Київ - Кіровоград : Кіровоград. держ. вид-во, 1994. – 100 с.
8. Наливайко І. П. Виховання школярів засобами мистецтва у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / І. П. Наливайко ; Ін-т педагогіки АПН України. – Київ, 2001. – 20 с.
9. Паласевич І. Форми та методи естетичного виховання підлітків у позакласній виховній роботі (друга половина ХХ ст.) / І. Паласевич // Актуальні питання гуманітарних наук. – 2015. – Вип. 11. – С. 279–287.
10. Соколова А. В. Формування естетичної культури особистості в науково-педагогічній та творчій спадщині Я. А. Мамонтова: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / А. В. Соколова ; Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2001. – 17 с.
11. Щербо А. Б. Форми і методи позакласної роботи з естетичного виховання учнів / Щербо А. Б., Джола Д. М. – К. : Рад. школа, 1972. – 165 с.

12. Arnheim R. Art and Visual Perception: A Psychology of the Creative Eye. The New Version. – Los Angeles-London : University of Kalifornia Press Berkeley, 1974. – 508 p.

Natalia Gatezh

CHARACTERISTICS OF THE BASIC FORMS AND METHODS OF TEACHING AESTHETIC CULTURE TO STUDENTS OF GENERAL SECONDARY SCHOOLS

Today, the issue of cultural development of the younger generation as the future productive part of society is of particular relevance. An aesthetic culture of society, which in its turn influences the formation of elements of the aesthetic culture of the younger generation, plays an important role in the formation of a harmoniously developed personality. The education of a child's aesthetic culture begins in the process of socializing a young person with the help of traditional means, methods and forms of education.

This problem is very well represented in the works of national and foreign educators and psychologists, such as, D. Jol, D. Kabalevskiy, N. Kiyaschenko, B. Likhachev, A. Makarenko, B. Nemenskiy, N. Pylypenko, I. Revenko, V. Sukhomlinskiy, G. Sotska, M. Taboridze, V. Shatska, A. Shcherbo and others. Methods of training and upbringing are studied by A. Aleksyuk, S. Arkhangelskiy, Yu. Babanskiy, V. Krayevskiy, I. Lerner, M. Makhmutov, V. Okon, V. Palamarchuk, M. Skatkin, V. Onyshchuk, A. Khutorskiy and others

The purpose of this research is a scientific theoretical substantiation of the basic forms and methods of education of aesthetic culture of students in the professional activity of the teacher of fine arts.

Organizational forms of education of aesthetic culture include mass, group and individual; complex and simple; perception and study of aesthetic objects of reality and art, aimed at aesthetic creativity; management of the process of aesthetic education and teaching upbringing.

Much of the literature considers acquaintance with works of art the basic method of aesthetic education, but the most appropriate and optimal are the methods described by B. Likhachev, who divided them into groups of methods of artistic and moral (pedagogical) influence. The artistic methods of aesthetic education include various ways of practical training of personality perception of a particular type of art. The second group of methods that provide aesthetic development and education of the aesthetic taste of the individual are methods related to the perception and analysis of artistic works. The third group of methods of aesthetic perception includes methods of organizing independent artistic and creative activity of the individual.

Thus, education of the aesthetic culture of students of a general education school is a complex, multifaceted, purposeful systematic process that has its own peculiarities, principles, criteria and indicators. It is proved that achieving a high level of aesthetic education can only be done through thoughtful and appropriate use of appropriate forms and methods of education.

Keywords: *educational process, methods of education, forms of education, aesthetic education, aesthetic culture, aesthetic assessment, teacher of fine arts.*

References

1. Butenko, V. H. (1992). Pedagoghichni osnovy formuvannja u starshoklasnykiv estetychnogho vidnoshennja do mystectva [Pedagogical bases of formation of aesthetic attitude toward art in senior pupils]. Kherson, 485.
2. Ziazium, I. A., Myropolska, N. Ye., Khliebnykova, L. O. (1998). Vychovannia estetychnoi kultury shkolariv [Education of aesthetic culture of schoolchildren]. Kyiv: IZMN, 153.
3. Derkach, Yu. (2012). Vzaiemozviazky form i metodiv estetychnoho vychovannia studentiv pedahohichnoho koledzhu [Interrelationships between forms and methods of aesthetic education of students of a pedagogical college]. Pedahohika i psykhologhiia profesiinoi osvity, 5, 185–192.
4. Zhurba, K. (2013). Suchasni formy i metody vychovannja kuljturnykh ghidnosti molodshykh pidlitkiv jak smyslozhyttjevoji cinnosti [Modern forms and methods of cultivating the culture of the dignity of younger teens as a sense of life value]. Teoretyko-metodychni problemy vychovannja ditej ta uchnivsjkoi molodi, 17(1), 264–271.
5. Koroleva, G., Petrova, G. (1989). Sistema esteticheskoi podgotovki studentov v vysshix uchebnyx zavedeniyax [System of aesthetic preparation of students in higher educational institutions]. Kazan: Kazan University, 236.
6. Lihachov, B. T. (1985). Teorija esteticheskogo vospitanija shkol'nikov [Theory of aesthetic education for schoolchildren]. Moscow: Prosveshcheniye, 176.
7. Meljnuchuk, S. (1994). Estetychne ta trudove vychovannja molodshykh shkoljariv [Aesthetic and labor education of junior pupils]. Kyiv, Kirovograd: Kirovograd State Publishing House, 100.
8. Nalyvajko, I. P. (2001). Vychovannja shkoljariv zasobamy mystectva u pedagoghichnij spadshhyni V. O. Sukhomlyns'kogo [The upbringing of students by means of art in the pedagogical heritage of V. O. Sukhomlynsky]. Kyiv, 20.
9. Palasevych, I. (2015). Formy ta metody estetychnogho vychovannja pidlitkiv u pozaklasnij vykhovnij roboti (druga polovyna XX st.) [Forms and methods of aesthetic education of adolescents in extracurricular educational work (second half of the XX century)]. Aktualni pytannja ghumanitarnykh nauk, 11, 279–287.
10. Sokolova, A. V. (2001). Formuvannja estetychnoi kuljturnykh osobystosti v naukovopedagoghichnij ta tvorchij spadshhyni Ja. A. Mamontova [Formation of aesthetic personality culture in the scientific-pedagogical and creative heritage of Ya. A. Mamontov]. Kharkiv, 17.
11. Shherbo, A. B., Dzhola, D. M. (1972). Formy i metody pozaklasnoji roboty z estetychnogho vychovannja uchniv [Forms and methods of extracurricular work on aesthetic education of students]. Kyiv: Radianska shkola, 165.
12. Arnheim, R. (1974). Art and Visual Perception: A Psychology of the Creative Eye. The New Version. Los Angeles, London: University of Kalifornia Press Berkeley, 508.

Одержано 05.10.2017 р.